

6

Aristotelisk aksjonsforskning

Olav Eikeland

The chapter presents and discusses connections and relations between Aristotelian philosophy and action research (and by implication, apprenticeship learning). The starting point for the discussion is action research as it has been practiced at the Work Research Institute (WRI) in Oslo since the 1960s, and Aristotelian interpretive work done by the author at the WRI during an interval of almost 25 years as part of working with action research and organizational learning. Aristotelian philosophy provides conceptual tools for «mainstreaming» and developing action research further than what was common at the WRI. Concretely, action research and Aristotelian philosophy are related through similar ways of thinking about autonomy and participation, user participation, the significance of practice and practically accumulated experience as the basis for conceptual thinking and understanding, task orientation, dialogue or dialectics as a method for knowledge development, leisure (*skholê*) as a necessary precondition for reflection and dialogue, and learning spirals alternating between reflection and action. To clarify and develop action research further as praxis research, more refined Aristotelian distinctions than the normal trichotomy between episteme, techne and phronesis as ways of knowing, are utilized. The text also argues that neither Aristotle nor action research is best conceptualized as alternatives to mainstream research. Through «immanent critique» showing insufficiencies, inconsistencies, and tacit knowing in mainstream approaches, they can be shown to belong inside the mainstream.

Det finnes mange varianter av aksjonsforskning og forskjellige forsøk på kunnskapsteoretisk og metodologisk legitimering (Eikeland, 1995, 2006a, 2012b). Artikkelen diskuterer sammenhenger mellom aristotelisk filosofi og aksjonsforskning, med utgangspunkt i organisatorisk aksjonsforskning på Arbeidsforskningsinstituttet (AFI) gjennom en 30-årsperiode til ca. 2010, men også med tanke på en tydeliggjøring av aksjonsforskning som *praxis*-forskning, beslektet med en form for mesterlæring (Eikeland, 2015). Jeg jobbet på

AFI fra 1985 til 2008, med aksjonsforskning og organisasjonslæring i norsk arbeidsliv og med kunnskapsteoretiske, forskningsmetnologiske og vitenskapsfilosofiske problemstillinger, bl.a. på bakgrunn av studier av antikk dialogfilosofi, primært Platon og Aristoteles (Eikeland, 1997, 1998, 2008, 2016). Slektskapet mellom aristotelisk filosofi og aksjonsforskning er mangefasettert, men artikkelformatet tillater bare diskusjon av utvalgte punkter.

Arbeidsforskningsinstituttet

AFI var fra etableringen som *Arbeidspsykologisk* Institutt i 1964 et forvaltningsorgan under det daværende Kommunal- og Arbeidsdepartementet og del av en departementsinndelt forskningsinstituttsektor utenfor universiteter og høyskoler, bygget opp etter andre verdenskrig som ledd i en «norsk modell» for forskningsstøtte til politikkkutforming på mange områder. AFIs områder var bedriftsdemokrati og psyko-sosialt arbeidsmiljø¹. Instituttet hadde en forskningsprofil basert på «felteksperimenter» og nært samarbeid om organisasjons- og bedriftsutviklingsprosjekter mellom forskere og arbeidslivets parter. Sektoren besto av institutter med en institusjonstilknytning som muliggjorde langsiktig «programmessig» utviklingssamarbeid. Tilknytningsformen var verken bidrags-, oppdrags- eller markedsbasert og tillot etablering av utforskende samarbeidsformer, hvor problemstillinger og arbeidsmåter ble utviklet gjennom dialog og partssamarbeid, ikke forhåndsdefinert av oppdragsgivere som tidsavgrensede «prosjekter». Etter «fristillingen» fra statsforvaltningen i 2003 har imidlertid AFI utviklet seg til å bli et oppdragsbasert samfunnsforskningsinstitutt med uklar aksjonsforskningsprofil.

Aksjonsforskningens særpreg og vitenskapelige status ble mye diskutert i den aktuelle perioden, forsterket av flere instituttevalueringer (Sørensen et al., 1992). Tilnæringsmåter utviklet siden etableringen, kan med fordel tolkes inn i en aristotelisk horisont, og flere begreper utviklet fra 1980-tallet har slike utgangspunkter (Eikeland, 2008a, 2012a). Uten å ha stått i fokus, er dette drøftet i flere engelskspråklige publikasjoner. Det er underkommunisert og delvis ignorert på norsk.

Verken den teoretiske horisonten eller forståelsen av forbindelseslinjene deles av alle involverte. Flere vil være uenige, og flere tolkninger er mulige. Fordi

1 Bedriftsdemokrati ble nærmest nedlagt som politikkområde sammen med Senter for Bedre Arbeidsliv (SBA) i 1993. NOU2010:1 Medvirkning og medbestemmelse i arbeidslivet innebar et nytt initiativ, men har ikke avstedkommet mye.

europæisk vitenskap og filosofi er del av en lang og dyptgripende virkningshistorie for aristotelisk filosofi, utgjør denne likevel en hermeneutisk horisont for virksomheten som det gjelder å *vise* dialogisk gjennom en form for *selvbevisstgjøring*, mer enn det gjelder å *overbevise* noen formalt og argumentativt, eller å *overtale* dem retorisk. I artikkelen forsøker jeg å tydeliggjøre en *type* teori-grunnlag for organisatorisk aksjonsforskning, primært på grunnlag av hvordan den er bedrevet på AFI. Gjennom en klargjøring av en aristotelisk strømning i AFI-forskningen, vil også utstrekkeligheter i utbredte Aristoteles-anvendelser nasjonalt og internasjonalt bli antydnet, samtidig som en vanlig forestilling om AFI-forskningens «teoriløshet» kan imøtegås². Selv om artikkelformatet bare tillater antydninger av sammenhenger og sporadiske kildehenvisninger, forsøker artikkelen å strekke seg etter hva det forfekter nødvendigheten av teoretisk og metodisk ved å knytte fremstillingen til en kritisk-historisk drøfting av utviklingen ved AFI, nemlig begrepsutvikling gjennom immanent dialogisk kritikk med utgangspunkt i historiske grunnbegreper (Eikeland, 2008a).

AFI, aristotelismen, kritisk teori og immanent kritikk

Levin (2006:174) identifiserte en aristotelisk strømning i aksjonsforskningen ved AFI med referanse til undertegnede s avhandling, skrevet først fra 1985 til 1990, revidert og forsvart i 1993, deretter revidert igjen til utgivelse på Universitetsforlaget i 1997. Mitt engasjement med Aristoteles' tekster springer imidlertid *ikke* ut av en pre-disponerthet for antikk filosofi. At jeg skulle havne hos Aristoteles, var usannsynlig. Utgangspunktet for 40 år siden var en form for teoretisk praksis-orientering med bakgrunn i erfaringer fra forsøks-gymnasets (FGBs) direkte skoledemokrati tidlig på 1970-tallet, inspirert først av Deweys (1938) *Erfaring og oppdragelse* og dernest av kritisk teori (Hegel, Marx, Lukacs, Horkheimer, Adorno, Habermas, Negt). Jeg var skeptisk til muligheten for å finne noe relevant i før-moderne filosofi. Samtidig var min intellektuelle misnøye betydelig med den såkalte empiriske samfunnsforskningens vitenskapelighet. Jeg har endret syn på før-moderne filosofi, men er ellers enig med meg selv.

Jeg henter i dag mye fra Aristoteles, men oppfatter ikke meg selv som «aristoteliker», hvis det betyr at man tar ukritisk, fortolkende eller «deduktivt»

2 «AFI-forskning» brukes om aksjonsforskningen selv om dette aldri var AFIs eneste forskningsform.

utgangspunkt i begreper og konklusjoner fra aristotelisk filosofi. Det som i dag måtte være relevant av aristotelisk tankegods, er dessuten verken «alternativt», «anti-vitenskapelig» eller «anti-moderne». Aristoteles er sentral i vår vestlige «kulturarv». Men dette er ikke viktigst i artikkelens diskusjoner. De aristoteliske tekstene – sammen med Platons dialoger og Sokrates' virksomhet – representerer en dialogisk-dialektisk teori- og metodekritikk som fortsatt må tas på alvor. Den utgjør utgangspunktet for den europeiske filosofi- og vitenskapstradisjonen, med potensielt store konsekvenser for hvordan samfunnsforskning bør bedrives, og for forståelsen av hvordan samfunnskunnskap og samfunnsforståelse utvikles. Aristoteles kan imidlertid ikke tas alvorlig bare ved en satsing på «praktisk kunnskap» snarere enn «teoretisk» slik enkelte av dagens «neo-aristotelikere» forestiller seg.

Det dreier seg heller ikke om et forsvar for aksjonsforskning eller mesterlære som noe «annet enn» eller et «alternativ til» mainstream-tenkning. Aristotelismen, aksjonsforskningen og mesterlæren – tre beslektede tilnærminger – representerer ikke «noe annet». Alle dreier seg om kjerneinnholdet i både tradisjon, modernitet, vitenskapelighet, pedagogikk-læring og rasjonalitet. De begrunnes best som underforståtte og underkommuniserte, men praktisk uomgjengelige aspekter ved hovedstrømmen av filosofi og forskning. De er ikke inn-reflektert i forskningshovedstrømmenes selvbylde og utgjør *mangler* i hovedstrømmens selvforståelse. T.o.m. den kvalitative samfunnsforskningen har en selvoppfatning preget av naturvitenskapenes *modus operandi* siden 1600-tallet, hvor filosofi, aksjonsforskning og mesterlære, ja til og med studieobjektene (mennesker og samfunn), er «utstøtt» som noe annet og andre enn forskerne, som forblir avholdende metodologiske tilskuere i «elfenbenstårn». «*Knower*» and «*known*» er forsøkt holdt utvendig fra hverandre. Det er imidlertid ingen løsning å akseptere utstøtingen som «alternativ». Ved å *vis*e hvordan filosofi, aksjonsforskning og mesterlære utgjør fortrenge sider ved forskningshovedstrømmene, fremkommer de som og gjennom *immanent kritikk* (Janich et al., 1974). De fleste begrunnelser for aksjonsforskning og yrkespedagogikk tar likevel utgangspunkt i at de representerer noe annet enn – og dermed «alternativer» til – konvensjonelle metoder og tilnærminger. De bekrefter utstøtingen. Min tilnærming har lenge vært at selv om de virker «utstøtt» på overflaten, er den kunnskapsutvikling «alternativene» er på sporet av, langt mer grunnleggende (Eikeland, 1985). Den gjør seg gjeldende *innenfor* konvensjonelle tilnærminger. Påvisningen utgjør deres sterkeste begrunnelse.

Det dreier seg derfor om å hente innsikt til en *frontdiskusjon* om samfunnskunnskapens organisering, kunnskapsformer, forskningsmetodologi og validering, med konsekvenser for hvordan samfunnsforskning bør institusjonaliseres, og samtidig om diskusjonens begreps-, metode- og teori-historiske forankring (Eikeland 2006a, 2008a, 2008b, 2012b).

Aristoteles er imidlertid ikke det eneste utgangspunktet for AFI-forskningen. Andre filosofer har fått større plass i legitimeringsforsøkene. Sammen har Gustavsen og Pålshaugen hovedsakelig referert til J. Habermas og L. Wittgenstein. Pålshaugen alene har basert seg mye på J. Derrida. Deres erklærte horisont er en form for konstruktivisme (Gustavsen & Pålshaugen, 2015). Blichfeldts posisjon har vært antipositivistisk, men med utydelige filosofiske referanser. Blichfeldt er kanskje likevel den ved AFI som har forholdt seg mest til en av aksjonsforskningens sentrale inspiratorer i USA på 1940-tallet, nemlig Dewey (Corey, 1953). I dag bedriver Svare (2010) aksjonsforskning med utgangspunkt i en internasjonal «ny-sokratisk» bevegelse av filosofiske «praktikere».

Selv om aristoteliske begrunnelsesstrategier på AFI har vært oversett, søker stadig flere innenfor internasjonal aksjonsforskning, profesjonsforskning og organisasjons- og ledelsesforskning løsninger i begrepet «*phrónêsis*». Denne «neo-aristotelismen» har også representanter i norsk aksjonsforskning utenfor AFI (se nedenfor). Til tross for neglisjeringen av «AFI-aristotelismen», er det rimelig å snakke om aristoteliske innflytelser og forståelsehorisonter for aksjonsforskningsbegrunnelsene på AFI, mer prinsipielt og i en bredere kontekst. Med bakgrunn i en aristotelisk virkningshistorie gjennom dialektisk filosofi (Hegel, Marx), kritisk teori, fenomenologi og hermeneutikk (Heidegger, Gadamer), presenterer artikkelen noen aksjonsforskningsrelevante, aristoteliske teoretiske og metodologiske begreper og begrunnelsessammenhenger.

Hva er aristotelisk?

Det er uklart hva «aristotelisk» betyr. Vestens filosofi- og vitenskapstradisjon er imidlertid i *grunnen* aristotelisk. Siden *ingen* innenfor en europeisk tradisjon kan undra seg den aristoteliske virkningshistorien, trengs en kort avklaring. Til tross for den naturvitenskapelige revolusjons selvforståtte «anti-aristotelisme» i det 17. århundret, og selv om dens matematiske

innretning og erklærte epistemologi var mer «platonsk» i sin selvforståelse³, var grunnstrukturen aristotelisk hos Galilei, med vekt på Aristoteles' *Andre Analytikk* om deduktiv «vitenskapslære» (*epistêmê*) og syllogismelæren i *Første Analytikk*. Aristoteles' kunnskapsteori eller *gnoseologi* utgjør imidlertid mer enn vitenskapslæren eller epistemologien (Eikeland, 2008b). *Corpus Aristotelicum* inneholder tekster innenfor mange disipliner. Derfor kan man være «aristoteliker» med vekt på forskjellige verk. 1600-tallets naturvitenskapelige revolusjon var et teoretisk oppgjør med Aristoteles' *Fysikk* og bevegelseslære, metodologisk med hans manglende vektlegging av eksperiment og med deler av hans tenkning som ble oppfattet som «uvitenskapelige» som retorikk, poetikk, dialektikk og til dels hans etikk og politikk, men ikke med hans vitenskapelige eller epistemiske «form-lære» slik den ble tolket av samtidens italienske aristotelikere som også var Galileis læremestre (Wallace, 1986, 1991).

Det 20. århundret innebar imidlertid en annerledes Aristoteles-renaissance med utgangspunkt hos Heidegger (Gutschker, 2002). Her ble Aristoteles' praktiske filosofi fremhevet med vekt på etikkens begrep om *phrónêsis*. Hele hans presumptivt deduktive teoretiske filosofi ble tilside-satt som mistilpasset samfunnsforskning, humaniora og profesjonskompetanse. *Phrónêsis* hevdes å utgjøre et kunnskapsalternativ adskilt fra *epistêmê* og *tékhnê*. Heideggers elev H.G. Gadamer var klart aristotelisk. Andre elever, som H. Arendt og L. Strauss, var likeledes sterkt Aristotelesinspirert. A. MacIntyre er åpenbart aristotelisk uten å være Heidegger-elev. P. Bourdieu (1980) begrep om *habitus* (*héxis*) springer ut av en aristotelisk middelaldertradisjon. *Habitus* er grunnlaget for tradisjonens tenkning om «dyd» (*aretê*) eller etisk-politisk dyktighet. I det 18. og 19. århundret var Kant, Hegel og Marx sterkt aristotelisk påvirket (Sgarbi, 2016; Ferrarin, 2001; McCarthy, 1992), uten at forskjellen mellom teknikk og naturvitenskap på den ene siden og samfunnsvitenskap og humaniora på den andre var blitt tydelig hos disse. Frankfurterskolens «kritiske teori» oppfattet seg neppe som aristotelisk, men var det gjennom sin hegelianisme og marxisme og gjennom kritikken av modellhegemoniet til naturvitenskap og teknikk. Hacker (2007) karakteriserer nå den wittgensteinianske innflytelsen i det 20. århundret som del av århundrets aristoteliske vending.

3 I *Theaitetos*, 201C-202C og 210A-B. *Epistêmê* = begrunnet sann oppfatning.

Shotter (2011), grunnleggende Wittgenstein-inspirert, har også omfavnet *phrónêsis*. Aristotelisme fortsetter å gjøre seg gjeldende i mange sentrale sammenhenger.

Både det modernistiske opprør mot aristotelisk skolastikk og det 20. århundrets positivismekritiske opprør mot naturvitenskapenes paradigmatisk dominans var støpt i aristoteliske former. Den moderne vitenskapsforståelsens imperialistiske og enhetsvitenskapelige forsøk på å modellere alle kunnskapsområder som fysikk og astronomi er imidlertid u-aristotelisk. Opposisjonen mot å la samfunnsvitenskap og humaniora isomorft etterape moderne naturvitenskap og teknikk har derfor også kunnet være aristotelisk ved å vektlegge andre deler av *Corpus Aristotelicum*. Den aristoteliske *gnoseologi* samt en tydeliggjøring av Aristoteles som dialektiker er nøkler til å forstå hvordan dette er mulig uten å betrakte delene av Aristoteles' filosofi som selvmotsigende (Eikeland, 1997, 2008b).

Aristoteles-tolkning

Oppfatningen av Aristoteles som *enten* deduktiv vitenskapstenker *eller* retorisk-praktisk etikk- og politikk-tenker er i endring, ikke minst pga. erkjennelsen av dialektikkens sentrale rolle. Aristoteles' tekster legger selv til rette for en immanent kritisk lesning. Denne viser at det mange holder *mot* Aristoteles som «misogyni», anti-demokratisk «aristokrati» og «slaveideologi» i tekstene, samt en historisk betinget «lokalisme» bundet til antikkens bystater, er i uoverensstemmelse med tekstenes grunnleggende dialogiske karakter (Eikeland, 2008b). Slike «doxiske» elementer har åpenbart vært del av den aristoteliske *virkningshistorien*, noe som skyldes en ukritisk lesning og import til nye samfunnsmessige sammenhenger vel så mye som tekstene selv. De aristoteliske tekstene kan imidlertid «frigjøres» fra deres virkningshistorie ved å bruke de indre spenningene mot hverandre.

Mitt eget tolkningsarbeid (1997, 1998, 2008, 2016) har tydd til enkelte terminologiske «rekonstruksjoner» for å tydeliggjøre poengene. Det gjelder begrepet «dialogikk» for å skjelve det fra «dialog», «dialogisme» og «dialektikk» hvor nødvendig, skillene mellom «*praxis*₁», «*praxis*₂» og andre kunnskapsformer samt mellom «*theôrêsis*» og «*theôria*» som to vesensforskjellige teoribegreper (tabell 6.2), beslektet med Horkheimers (1937) skille mellom tradisjonell og kritisk teori. Begrepene er aristoteliske fordi de oppklarer

uklarheter hos Aristoteles «innenfra», selv når han ikke anvender dem eksplisitt selv (Eikeland 1997, 2008b).

Hva er aksjonsforskning?

«Aksjonsforskning» er også flertydig. AFI-forskningen har gjennomgått «faser» av forskjellig karakter (Eikeland, 2006a, 2012a). Første fase (1965–1975) besto i forskerutformede forsøk i industribedrifter beskrevet som «anvendt samfunnsforskning» og «felteksperimenter». Samarbeidsavtaler om utviklingsprosjekter mellom forskningstilsatte, sentrale og lokale arbeidsgivere (NAF / NHO) og arbeidstakere (LO) var sentrale. Forskningen sprang ut av en politisk omforent målsetting om å utforske mulighetene for større autonomi og alternativer til «scientific management» gjennom direkte «bedriftsdemokrati», bedre arbeidsmiljø og utprøving av semi-autonome arbeidsgrupper som arbeidsorganisatorisk alternativ til taylorismens tidsstudier, tanke- og utførelshierarki og samlebåndsprinsipp. Betegnelsen «aksjonsforskning» kom i omløp på 1970-tallet (Gustavsen, 1976). I en vurdering i 1989 (Mathisen, 1989) ble arbeidsformen kalt «problemløsningsfelleskap» mellom forskning og arbeidsliv og lansert som modell for instituttsektoren. Røttene var hele veien klare til Kurt Lewin gjennom Einar Thorsruds personlige kontakter til Tavistock-instituttet i London fra omkring 1960. På 1970-tallet sto ellers utviklingen av arbeidsmiljøloven fra 1977 sentralt, en lov som sikrer autonomi og læring i arbeidet (Gustavsen, 1983). I dette tiåret kom også samarbeid med utdanningsinstitusjonene på dagsordenen (Blichfeldt et al., 1979).

Gjennom 70-årene beveget man seg samtidig gradvis *bort fra* prosjekter basert på utprøving av selvstyrte grupper som «gitt» arbeidsorganisatorisk løsning, forhåndsutformet av forskerne, hvor medvirkningen hadde plass i det arbeidsorganisatoriske «*resultatet*» som «eksperiment», men ikke i design av eksperimentet.

Utviklingen gikk i retning av bredere medvirkning fra representanter for ansatte i deltakende virksomheter i utforming og utvikling gjennom selve prosjektarbeidet, dvs. i søking etter og «design» av nye arbeidsorganisatoriske løsninger, dvs. i *prosessen* eller veien frem til resultatet eller «modellene» som skulle utprøves. Dette fikk betegnelsen «partisipativ design» (tabell 6.1). I løpet av 70-årene begynte noen å utprøve søkekonferanser, innlånt fra Australia, som en måte å mobilisere en enda bredere medvirkning på i *utforming* av nye og mer autonome arbeidsorganisatoriske løsninger (Engelstad & Haugen, 1979; Haugen, 1984).

Tabell 6.1

Tabell 1	Lite medvirkning i prosess	Bred medvirkning i prosess
Lite medvirkning i resultat	1) f.eks. Scientific Management	2) f.eks. demokratisk valgt midlertidig militær organisering som i antikke ordninger som «strateg» eller <i>imperator</i> .
Bred medvirkning i resultat	3) Utgangspunkt for AFI-forskning på 1960-tallet	4) Partisipativ design og re-design prosjekter (fortsett <i>midlertidige</i>). Overgang til <i>permanent</i> utviklingsorganisering

Ideelt sett skulle alle involverte og berørte (*stakeholders*) være med i kartleggings-, analyse-, søke- og utformingsarbeidet, basert på egne arbeidserfaringer med hvor skoen trykket, hva som trengtes og at man var henvist til hverandre i løsningen. Under betegnelser som kartleggings-, bedrifts- eller startkonferanser inngikk arbeidsformen i Hovedavtalens tilleggsavtale 1 om partsbasert bedriftsutvikling, fremforhandlet av LO og NAF-NHO i 1982 (Gustavsen og Engelstad, 1986). Fra 1985 til 1988 ble tenkningen omkring konferanseformene samt bredest mulig medvirkning i utrednings- og utformingsarbeidet videreutviklet, basert på begreper om «dialog» og praktisk «arbeidserfaring», noe som tidlig i 1988 munnet ut i en omdøping av alle til «dialogkonferanser». Selv om enkelte på AFI aldri aksepterte noe vendepunkt, snakker mange om en «kommunikativ vending» gjennom disse årene.

Hovedfokuset forskjøv seg altså *fra* intervensjonistisk endring av arbeidsorganisasjonen, via stadig bredere prosessmedvirkning gjennom «partisipativ design» og dialogkonferanser som *midlertidige* prosjektvirkemidler, *til* forsøk på integrering og «institusjonalisering» av konferansenes arbeidsform – dialog – i bedriftenes hverdag gjennom organisering av ledig tid i *permanente* frirom eller «dialogiske fora» og en individuell og kollektiv «meta-kompetanse» i endrings-, utviklings- og læringsarbeid. Arbeidsorganisering av primær oppgaver var fortsatt i fokus i de midlertidige prosjektvirkemidlene og i den etter

hvert permanente utviklingsorganisasjonen. Det var imidlertid ikke lenger snakk om «direkte» innføring – om enn «eksperimentelt» – av *én forhåndsdefinert* men medvirkningsbasert arbeidsorganisatorisk *løsning* i form av semi-autonome grupper, men om oppbygging av en «utviklingsorganisasjon».

Utviklingen kulminerte rundt årsskiftet 1987–1988 i etableringen av den begrepslig-organisatoriske distinksjonen mellom «arbeidsorganisering» og «utviklingsorganisering». Distinksjonen innebar en tydeliggjøring av et praktisk-logisk, organisatorisk nivåskille mellom organisasjonens primære, substansielle arbeids- eller produksjonsoppgaver (av sko, biler, helse, utdanning etc.) på den ene siden og utviklings-, forbedrings- og læringsoppgaver som «meta-oppgaver» på den andre. Distinksjonen ble videreutviklet metaforisk på 1990-tallet som et skille og veksling mellom å operere arbeidsorganisert og rollebasert «på scenen» og utviklingsorganisert ved å tre ut av rollene «bak scenen», som i teateret (Eikeland & Berg, 1997; Eikeland, 2012a).

I denne «kommunikative vendingen» ble filosofer som Wittgenstein og Habermas spilt inn. Samtidig ble nå den direkte Aristoteles-inspirerte påvirkningen påvisbar både i prosjektarbeidet og gjennom det samtidige arbeidet undertegnede gjorde fra 1984 med førsteutgaven av Eikeland (1997). Dessuten er de angjeldende distinksjonene eksempler på hvordan historiske grunnbegreper gjør seg gjeldende i det teoretiske arbeidet (Eikeland, 2008a, 2008b).

Aksjonsforskningsvarianter

AFI-forskningens «standardmodell» var annerledes enn andre internasjonale modeller (Eikeland 2006a, 2012b). Eikeland (2012a) skiller mellom flere former. AFIs variant utviklet seg fra et utgangspunkt i 1) og 2) blant de følgende, i retning av 3).

Mange oppfatter aksjonsforskning som 1) en Max Weber inspirert *anvendt* forskning som bruker konvensjonelle samfunnsvitenskapelige metoder (varianter av observasjon, utspørring, eksperiment, kvantitativ og kvalitativ data-behandling) for praktiske formål. Det weberske ligger i skillet mellom «subjektive» verdier, formål og valg av forskningsspørsmål og «objektive», verdinøytrale forskningsmetoder og resultater (Spjelkavik, 1995; Brox, 1990). Konvensjonell samfunnsforskning utforsket problemstillinger på etablerte maktinteressers premisser. Aksjonsforskningen stilte seg til rådighet som

motekspertise for «underprivilegerte», «svake» grupper og deres utfordringer og forskningsspørsmål. Verken denne eller de følgende tre formene (2, 3, 4) er metodekritiske. De utfordrer heller ikke arbeidsdelingen mellom forsker og utforsket. Forskningsmetodene anses som nøytrale teknikker som kan anvendes for forskjellige formål og tjene forskjellige verdier og interesser.

Andre oppfatter aksjonsforskning som 2) intervensjonsforskning. Forskerne går åpent inn for å stimulere til eller prøve ut «forskningsbaserte» og forhåndsdefinerte endringer i andres aktiviteter. Felteksperimenter med «kvasi-eksperimentell» design er av denne typen (Cook & Campbell, 1979). Første fase av AFI-forskningen må også plasseres her. Det er imidlertid uklart hvordan dette skiller seg fra såkalt «*social engineering*» med et teknisk-instrumentelt og dermed manipulerende tilsnitt⁴.

En *tredje* form for aksjonsforskning kalles 3) «*collaborative research*», «samskapt læring» (Klev og Levin, 2009) eller «interaktiv forskning» (Svensson et al., 2002), hvor forskere og praktikere samarbeider om utvikling gjennom dialog, men innen en avtalt arbeidsdeling seg imellom om forsknings- og utviklingsoppgaver. Forskerne representerer en delekspertise i et tverrprofesjonelt team, hver profesjon eller praktikergruppe med sine spesialområder. AFI-forskningen har ligget nært, men med en mindre klar arbeidsdeling.

Nok en variant omtales som 4) «profesjonsforskning» eller «praktikerforskning», hvor profesjons- eller organisasjonspraktikere, eller overhodet antropologiens «innfødte», utfører forskningsoppgaver som ledd i utvikling og forbedring av egen praksis. AFIs utvikling av «partisipativ» design og bruk av dialogkonferanser overlot gradvis oppgaver til praktikere som innenfor et tidligere arbeidsdelt forskningsdesign ville hørt til forskernes oppgaver. Denne typen utviklingsarbeid utgjør en form for aksjonslæring. I AFI-modellen har det ikke blitt definert som forskning. I andre sammenhenger består praktikerforskning i at praktikerne selv anvender konvensjonelle forskningsmetoder. Begrepet «praktikerforskning» trenger derfor en analytisk presisering og sortering.

Først *den femte* formen, 5) *praxis*-forskning (tabell 6.2), er egentlig metodekritisk, overskrider den konvensjonelle forskningsmetodologiens repertoar og utfordrer arbeidsdelingen mellom forsker og utforsket. Uten å avvise nytten av konvensjonelle metoder, bygger formen på kunnskapernes egne akkumulerte,

4 I tabell 6.2: *poiesis* eller *khḗsis* (tekhḗ), mer enn *praxis*.

praktiske erfaringer gjennom en dialogisk-refleksiv og analytisk artikulasjon samt refleksiv «reifisering» av praksisformer som begrepsutvikling og grunnlag for teoriutvikling (f.eks. Marshall, 2016). Paradoksalt nok er den konvensjonelle samfunnsforskningsmetodologien som disiplin, og metodelærens egne metoder, blant de beste eksemplene på slik *praxis*-forskning, noe som illustrerer umuligheten for hovedstrømmen av samfunnsforskning av å «utstøte» aksjonsforskning og mesterlære som «noe annet» utenfor seg selv. Aksjonsforskning, mesterlære og aristotelisme befinner seg innenfor konvensjonell forskning som dennes egen metodologi og profesjonskompetanse. Jeg har i flere sammenhenger argumentert for hvordan *praxis*-forskning må utgjøre kjernen i aksjonsforskning, med metodelærens metoder som modell for andre profesjoners kunnskaps- og kompetanseutvikling (f.eks. Eikeland, 2013).

Aristoteliske begreper som *praxis*, *phrónêsis* og *habitus* eller *hexis* er i ferd med å re-etablere seg internasjonalt i diskusjoner om aksjons-, organisasjons- og profesjonsforskning⁵. Også skandinaviske miljøer har lansert *praxis* og *phrónêsis* i bøker om pedagogisk og organisatorisk aksjonsforskning (Kemmis & Smith, 2007; Rönnerman et al., 2008). Mange er imidlertid unyanserte og mangelfulle ved at de viderefører Heideggers forsøk på å sette opp *phrónêsis* som selvstendig alternativ til *epistêmê* og *tékhnê*. Nødvendigheten av et teoretisk grunnlag blir til dels avvist, samtidig som muligheten for en genuint dialogisk teoriutviklingsmetode med støtte hos Aristoteles ikke er innreflektert. En bestemt og nødvendig form for teori (*theôria*) (tabell 6.2) kastes dermed ut med badevannet.

Aristotelisk aksjonsforskning

Aristoteles' tenkemåte er ikke bare *relevant* for aksjonsforskning (Eikeland, 2008b:34–35). Sterkere, men anakronistisk, kan det hevdes at Aristoteles' verk hovedsakelig er et *resultat av* og et *eksempel på* aksjonsforskning. Aristoteles' filosofi er i sin helhet lærings- og utviklings- eller dannelsesorientert. Målet for hans praktiske filosofi er eksplisitt å utvikle enkeltindivider og sosiale fellesskap ved å dyrke og utvikle etisk-politisk dyktighet (dyd, *aretê*) i dem begge,

5 Jonsen & Toulmin, 1988; Schwandt, 2002; Shotter & Tsoukas, 2014a, 2014b; Flyvbjerg, 2001; Nonaka et al., 2014; Kemmis, 2012; Carr, 2006; Antonacopoulou, 2010; Kinsella & Pitman, 2012; Gibbs, 2013.

men også alle andre, mer tekniske former for kyndighet. Den *Eudemiske Etikken* (1215a9. EN1094a1-18) hevder at målet for *alle* undersøkelser, praktiske og teoretiske, er å klargjøre hvordan man kan leve godt. *Politikkens* bok IV (1288b10-1289a25) lister opp krav og mål aksjonsforskere kan kjenne seg igjen i, i form av hva man må kunne for å bistå forskjellige forfatnings- eller organisasjonsformer i å etablere og bevare seg selv, samt i å utvikle seg og forandre seg, og dessuten hvilke former som passer for forskjellige forutsetninger, omstendigheter og anledninger. Klosko (1986:14) og Bodéüs (1993) påpeker at Platons og Aristoteles' filosofiskoler var treningsleirer for medborgerlig medvirkning mer enn livsfjerne spekulasjonsrom og observatorier.

Selv Aristoteles' teoretiske filosofi bygger på praktisk ervervet erfaring og kompetanse (*empeiria*) hos handlende, reflekterende og utforskende individer – «kunnskaper» – mer enn på moderne «data» eller «empiri». Aristoteles var en pioner når det gjelder datainnsamlende «empirisk forskning» innen natur- og samfunnsvitenskap. Tenkningen er likevel en praktiker- eller *praxis*-tenkning, dvs. metodisk tenkning basert på utøverkompetanse. Moderne samfunnsforskning har skydd «medvirkning» og vegret seg mot «*to go native*». For Aristoteles var det umulig å være vitenskapelig eller «epistemisk» uten å opparbeide seg praktisk erfaring gjennom øvelse, nærkontakt og medvirkning, til syvende og sist uten faktisk å *være* «innfødt», dvs. grundig innøvet og innviet i den praksis som studeres.

I det følgende lister jeg opp noen sentrale begreper og tilnæringsmåter i AFI-forskningen som kan tilknyttes tilsvarende aristoteliske⁶. Det gjelder «direkte medvirkning» og «brukermedvirkning», «autonomi», «praktisk erfaring» og «praksis» som grunnlag for tenkning, «oppgaveorientering», en «dialogisk» tilnærming til læring, forskning og kunnskapsutvikling, «frirom» som refleksjonsrom, samt betydningen av læringsspiraler gjennom fortløpende veksling mellom handling og refleksjon. På alle områdene er sammenfall og slektskap betydelig. I forlengelsen er aksjonsforskning analysert som *praxis*-forskning ved hjelp av distinksjoner mellom relasjonelle kunnskapsbegreper og begreper som «organisasjonslæring som kollektiv erfaringslæring», «immanent kritikk», «historiske grunnbegreper», «grammatikk» som paradigme for den mest grunnleggende teoriforståelsen (*theôria*) og andre (Eikeland, 2008b).

6 Diskusjon og referanser henvises til Eikeland, 1997, 1998, 2008a og 2008b, 2016.

Gnoseologi

Diskusjonen krever imidlertid et overblikk over Aristoteles' gnoseologi som *mer* enn hans vitenskapsteori eller epistemologi. *Gnôsis* er fellesbetegnelse på forskjellige kunnskaps- og kjennsapsformer. Gnoseologien er flerdimensjonal, ikke-reduksjonistisk og relasjonell. Mange validitetsutfordringer i moderne vitenskapsfilosofi og samfunnsforskningsmetodologi er knyttet til *spesifikt moderne* begreper om teori, metode og erfaring som data. Disse kan imidlertid overskrides og omformes.

Hvordan utnyttes og legitimeres praktisk erfaring, dvs. erfaring som «innfødt» i et praksisfelt som grunnlag for forskning og vitenskapelig innsikt? Svaret krever en nyansert kunnskaps- og vitenskapsforståelse. Spørsmålet om *taus kunnskap* – innøving, artikulering og eksplisering – er viktig (Polanyi, 1966), *mesterlærens* forhold mellom nybegynner og ekspert likeså (Dreyfus & Dreyfus, 1986; Lave & Wenger, 1991), begge sentrale i aktuelle diskusjoner. Kunnskapsformer kan dessuten defineres *relasjonelt* gjennom forskjellige forhold mellom *knower and known*. Slike former var sentrale i Habermas' (1973) diskusjon av «erkjennelsesinteresser». Hans inndelinger stammer imidlertid fra Aristoteles via Arendt (1958)⁷. Her danner de *opp-rinnelige* aristoteliske kunnskaps- og kjennsapsformene utgangspunkt for gnoseologien i tabell 6.2.

Gnoseologitabellen

I gnoseologien er det alltid *noen* som vet eller kan (*knower*), og noe(n) disse vet eller kan noe *om* (*known*). Disse forholder seg til hverandre på måter som *definerer* forskjellige kjennsaps-, kunnskaps- eller kompetanseformer; relasjoner som også er *påkrevet* for å tilegne seg formene og sette dem i spill. Formene skjernes også ved forskjellige forhold mellom mål og midler, og ved varierende lokalisering av prinsippene for endring i objektet. *Epistémê* og teori er formmessig todelt (tabellens 1 og 7) og *sidestilt* andre kjennsaps- og kunnskapstyper. Samtidig oppløses et unyansert begrep om «praksis» i forskjellige former (tabellens 2–6). Både den modernistiske forestilling om enhetsvitenskap og den post-modernistiske om et mangfold av like gyldige og

⁷ Habermas (1971:10; 1971:84)

Tabell 6.2 Aristotelisk gnoseologi: kjennsaps- eller kunnskapsformer. Tabellens kategorier pretenderer verken fullstendig dekning eller gjensidig utelukkelse. Tabellen er forklart mer utførlig med kildehenvisninger i Eikeland (1997, 2008b).

Basis		Gnosis Kjennsaps- / kunnskapsform	Tilhørende rasjonalitetsform	Norske ekvivalenter
Alsthésis (persepsjon)	Relatert til utvendig ting-gjenstand- objekt eller utvendig-gjort objekt (pragma)	1) <i>Theôrêsis</i> = <i>epistêmê</i> ₂	Deduksjon, demonstrasjon, didaktikk (belæring)	Tilskueri: observasjon / forklaring av ytre fenomener
		2) <i>Páthos</i>	??	Passiv påvirkethet / reseplivitet for ytre fenomener / gjenstander / hendelser
Empeiria (innøvethet, praktisk tilegnet erfaring)	Relatert til indre, innøvet objekt som saklig standard (pragma)	3) <i>Khrêsis</i>	<i>Tékhnhê</i> (teknikk, kalkulasjon)	Bruk av instrumenter / verktøy
		4) <i>Poiêsis</i>		<i>Tingmaking</i> , formgivning, skaping, manipulering av gjenstand som materiale
	5) <i>Praxis</i> ₂	<i>Phrônêsis</i> (overveelse, deliberasjon, praktisk klokskap)	Utvøelse: virtuositet, praktisk tenkning	
	6) <i>Praxis</i> ₁	Dialektikk, kritisk dialog, refleksjon. Veien (<i>he hodós</i>) fra <i>novise</i> til ekspert, fra <i>taus</i> til <i>artikulert</i> kunnskap	Innøvelse, trening for innøvelse av dyktighet og innsikt (<i>theória</i>)	
	7) <i>Theória</i> = <i>epistêmê</i> ₁	Kritisk dialog, deduksjon, deliberasjon	Innsikt, forståelse	

sidestilte aspekter og perspektiver var fremmede for Aristoteles. Men gnoseologien muliggjør en re-integrering av tradisjonelle, praktiske, tause, emosjonelle, erfaringsbaserte og intuitive kunnskapsformer, marginalisert som utilstrekkelige av modernismen.

Teoretiske, «vitenskapelige» kunnskapsformer

Epistêmê oversettes ofte med «vitenskap» (*science*). Tabellen skjeller *to* teori- eller *epistêmê*- begreper. Aristoteles selv er utydelig. Distinksjonen gjør seg likevel gjeldende i tekstene (Eikeland, 1997, 2008b). Til tross for forskjeller, har begrepene likheter som gjør begge teoretiske eller epistemiske i aristotelisk forstand. Hendelser, handlinger, fenomener, gjenstander og forhold som studeres teoretisk, forandrer og utvikler seg av seg selv, ikke fordi en utvendig bruker eller manipulator får dem til å handle, bevege eller endre seg. Det foregår *naturlig*, ikke kunstig. En teoretisk holdning respekterer gjenstandens *natur*; det den er og har i seg selv av bevegelses-, endrings- og utviklingsmuligheter. Dette forener tabellens teoriformer og skiller dem fra ikke-teoretiske former. Begge teoriformer er opptatt av det allmenne eller generelle, ikke det partikulære. Likevel er de grunnleggende forskjellige.

Modellen for den første – *theôrêsis* – er antikkens astronomi⁸, for den andre – *theôría* – grammatikk. *Theôrêsis* kan oversettes med «tilskueri», *theôría* med innsikt. Hos Aristoteles er *theôrêsis* avledet og anvendt, *theôría* primær og grunnleggende. Moderne vitenskapsfilosofi og forskningsmetodologi har likevel hatt *theôrêsis* som modell, men under andre betegnelser, som hypotetisk-deduktiv metode (HDM), «*covering law*» -modell o.l. (Hempel, 1966; Hacking, 1983).

Aristoteles bruker imidlertid også betegnelsen *epistêmê* om andre kunnskapsformer som var «for-det-meste» stabile og sikre, om «gjenstander» eller fenomener som selv stort sett var stabile eller regelmessige. Nederst i tabellen ligger den andre *epistêmê*-formen, *theôría*. For Aristoteles var *epistêmê* ikke bare det *moderne mennesker* i dag forbinder med «*science*». Terminologien er ikke konsekvent, men boksing, musikk, grammatikk, ortografi, medisin og andre ferdighetsfelter kunne også kalles *epistêmai* fordi det foreligger en viss stabilitet og regularitet – en viss disiplin – i hva de representerer, hvor bestemte *former* går igjen gjennom forandring og variasjon. Regelmessighetsformen er imidlertid tilgjengelig på en annen måte og derfor annerledes enn moderne naturlover postulert som «*covering laws*». Utgangspunktet for «grammatikal-ske» teoriformer er beskrivelser og analyser av egen praksis hos utøveren selv, ikke «de andres», erkjent ved observasjon på avstand (som med stjernene) og gjennom innsamling av enkelt-data. Grammatikkens *former* uttrykker allmenne mønstre som går igjen i enkelthandlinger, basert på og utkrystallisert fra innøvet, ervervet praktisk erfaring eller *empeiria*. Det er ingen ytre avstand mellom subjekt og objekt som i astronomien. Som talere er vi interne i forhold til grammatikken eller den er intern i forhold til oss; vi har den i oss som ferdighetsformer. Det betyr at «studieobjektene» – vår praksis' *former* – må ekstraheres og tingliggjøres refleksivt – utkrystalliseres og «heves ut av» praksis-strømmen – for å kunne gripes og begripes. Formene er ikke observerbare for ukyndige på avstand, bare *gjennom* egen praksis. Mens andre av tabellens former forholder seg til utvendige objekter, forholder *praxis* seg til indre, som standarder eller perfeksjonerings- «*objectives*» på engelsk. Kunnskapssubjekt og kunnskapsobjekt er sammenfallende. Derfor kan man fortsatt si at prinsippene for endring og utvikling – de stabile formene og mønstrene – er naturlige

8 Spenninger i *theôrêsis*-begrepet kan ikke forfølges, f.eks. mellom en instrumentell og en realistisk teoriforståelse.

og befinner seg i kunnskapsobjektet, slik Aristoteles' teoribegrep krever. De befinner seg samtidig i det tendensielt sammenfallende kunnskapssubjektet.

«Praktiske» former: *pathos*, *chrêsis*, *poiêsis*, *praxis*

I *theôrêsis* befinner utviklings-, forandrings- og bevegelsesprinsippene – fellesformene – seg i objektene (som i himmellegemers selvbevegelse og forandring), men *utenfor* det adskilte kunnskapssubjektet. «Kunnskaperen» bestemmer ikke bevegelse og forandring. For å gripe og begripe bevegelse, endring eller utvikling må derfor kunnskaperen projisere forhåndsforståtte forklaringsmodeller og metaforer som analoge gjetninger på objektene for å forbinde innsamlede enkeltopplysninger eller «data» og predikere forandring. Tabellens ikke-teoretiske mellomformer *chrêsis* (bruk) og *poiêsis* (laging, skaping) forholder seg som *theôrêsis*, til eksterne objekter, men *ikke* som tilskuere. *Khrêsis* og *poiêsis* intervenserer gjennom *bruk* av verktøy eller *manipulering* av materiale. De får verktøy og materiale til å bevege og forandre seg på *kunstig* eller teknisk vis, styrt av «kunnskaperen». I *slike* relasjoner befinner derfor forandringsprinsippene seg i kunnskapssubjektene, men *utenfor* objektene.

Grammatikken danner modell for *theôria*, men eksemplifiserer også *praxis*, hvor relasjonen mellom utgangspunkt, midler og mål er preget av formal identitet eller sammenfall. Når man bruker et språk, spiller et instrument eller danser, er nybegynnervirksomheten formalt sett lik det man gjør underveis og som «fullendt virtuos». Målet – formen – er innebåret i virksomheten som dennes perfeksjonering. Virksomheten er autotelisk. I *praxis* er midlene ikke formalt forskjellige, utvendige og begrensede virkemidler for oppnåelse av separate og eksterne mål som i *chrêsis* og *poiêsis*, iverksatt mellom et start- og et sluttspunkt og deretter tilsidesatt ved måloppnåelse. I *praxis* finnes ingen instrumentelle metoder formalt adskilt fra startpunkt eller sluttresultat. Mål og formål er innebåret i øvelsen for å perfeksjonere *praxis*, som i forsøk på å handle etisk «dydig» (f.eks. modig, rimelig eller oppriktig). Man snakker, danser og spiller gradvis bedre hele veien. Virksomhetens *form* er «*emergent*» eller gryende. Den vokser gradvis frem, kommer gradvis til syne som noe for seg selv og for oss, gjennom øvelse og tilvenning, som *habitus*, vane, erfaring, evne, ferdighet og til slutt «dyd» – dyktighet eller kyndighet. Gjennom trening «kommer vi i *form*». *Praxis* er *veien* fra nybegynner til virtuos og fra innøvet evne til utøvelse. Perfeksjoneringsformen kan foregripes tankemessig

innenfra. Ekstrahering og grep om form eller mønster utgjør begrep i emning. *Praxis* er grunnlaget for artikulert *theôría*.

Det finnes ingen *praxis* overfor ikke-kommuniserende, eksterne gjenstander, levende eller døde, verken som instrumenter eller materiale. Kunnskap basert i slike relasjoner – selv hvor mennesker er objekter – transformeres til *theôrêsis* (tilskueri), *klhrêsis* (bruk), *poiêsis* (manipulering) eller komplementær *páthos* (passiv reseptivitet). For Aristoteles var slaveriet en bruksrelasjon hvor slavene var bruksgjenstander, mens profesjonell eller yrkesmessig kollegialitet og medborgerskap var *praxis*-relasjoner. Grammatikkanaloge teoriformer samordner sider ved *vår* praksis innenfra, som kolleger eller medborgere. Brukere av samme språk – praktikerne – har samme relasjon til grammatikken. Nybegynnere og eksperter er på forskjellige stadier når det gjelder artikulering av *praxis*-former. Vi er i forskjellig grad underveis eller innviet. Som utøvere har vi likevel ferdighetens, dydens, kunstens eller kompetansens «grammatikk» felles som standarder vi forholder oss til på den samme «perfeksjoneringsveien». Vi forholder oss som likestilte til grammatikken som *standard* i vårt felles tale- og skriftspråk. *Praxis* regulerer og organiserer m.a.o. relasjoner mellom likestilte. Den konstituerer og krever et «vi-felleskap» med felles standarder for handling og kvalitet, og en felles praktisk mestring og forståelse. Alle med samme praktiske forhold til fellesstandardene, dvs. som er underveis til å realisere, artikulere og forstå dem, utgjør det relevante felleskap av «vi/oss», mens alt og alle utenfor dette felleskapet – f.eks. klienter, verktøy, materiale, utvendige studieobjekter eller tilskuere – behandles i henhold til andre standarder.

Slik organiserer og strukturerer også grammatikalske kunnskapsformer overført til andre områder kompetansen til kunnskapsbærerne som en slags «metodekompetanse» innenfor bestemte virksomhetsområder eller generelt. De er primært en kvalifisering eller dannelse av sine bærere, individuelt og kollektivt, og produserer en spesifikk «grammatikalsk» *habitus* gjennom erfaringsdannelse. Kollektivt produserer de kulturer og danner gradvis vår «andre natur», stabilisert og regulert vanemessig, formmessig tilgjengelig innenfra gjennom øvelse og refleksjon. *Praxis* er slik definert som «insider»- eller praktikerkunnskap *delt* blant antropologiens «innfødte» som kunnskapssubjekter, en relasjon mellom kolleger som deler felles standarder for hvordan en virksomhet skal drives profesjonelt. Slike

felles relasjoner til praktiske standarder setter også etiske standarder for praktisk-politiske fellesskap av likestilte medborgere, slik de gjorde blant innfødte menn i antikke *pólis*-fellesskap. *Praxis* og *theôría* deles gjennom kritisk kommunikasjon blant likestilte sinn – blant kolleger som mestre og lærlinger – innen kulturelle og profesjonelle praksisfellesskap eller i antikens «republikanske» politiske medborgerfellesskap. *Praxis* er en innvielses- eller perfektionsveien fra nybegynner til virtuos, fra barn til voksen eller myndig.

Den aristoteliske perfektions- eller øvelsesveien er todelt i *praxis*₁ og *praxis*₂: 1) innøvelse og utvikling av generell kompetanse og innsikt (*theôría*) og 2) tilpasning av utøvelsen i konkrete handlingssituasjoner. Den første veiledes av kritisk dialog for å definere og artikulere saksadekvate begreper og mål, den andre av deliberasjon (*boúleusis*), eller *phrónêsis* i etikk og politikk, for å velge riktig og tilpasse en konkret handling til mål og omstendigheter på best mulig måte.

Praxis setter også standard for en mulig samfunns- eller organisasjonsvitenskap; en medborger- eller politikkvitenskap basert på reflekterende og utforskende praktikerfellesskap – *praxis*-forskning – hvor kunnskapere studerer og artikulere praksis og praksisinterne standarder for hvordan disse koordinerer egen virksomhet kollegialt. Bredden av fortolkende, kvalitativ samfunnsforskning har imidlertid forblitt innenfor modifiserte *theôrêsis*-rammer, selv uten å formalisere teorier som naturvitenskapen og selv med utvidelsen av repertoaret av datainnsamlingsteknikker til å inkludere forskjellige utspøringsformer, noe som har generert mange vanskelig kontrollerbare «reaktivitets-utfordringer» (Eikeland, 1985, 1995, 2007). Det er fortsatt «de andres» praksis som studeres, ikke forsker-kunnskapernes *qua* handlende, utforskende, forstående og vitende. De avsondrede forskerne er «kunnskapere», ikke de studerte. For å nærme seg *theôrêsis*-betingelser og modellens påkrevde distanse mellom kunnskapere og kunnskapsobjekter, har samfunnsforskningen påført seg en *kunstig* separasjon mellom kunnskaperne og deres studieobjekter ved en objektiverende utvendiggjøring av de siste. Selv om avstanden er vanskelig å opprettholde, krever modellen at forskeren ikke intervenserer eller forstyrrer objektens «naturlighet», og at ikke-intenderte virkninger av forskningsaktiviteten som kan fordreie funn, nøytraliseres. Innenfor metodologien som disiplin er imidlertid *også* de konvensjonelle samfunnsforskerne *praxis*-forskere.

AFI-forskningen startet som «feltforsøk». Aksjonsforskningen stammer fra eksperimentell forskning. Begge disse er kritiske til *theôrêsis*-modellen som «upraktisk». Men tabellens to teoriformer blandes ofte på måter som kaster barnet ut med badevannet. Eksperimentalismen har utviklet en *poiêsis*- og *tékhnê*-basert kunnskap med prediksjon og kontroll som mål. De fleste aksjonsforskere vil ikke forveksles med en slik eksperimentalisme, men har selv en tendens til teori-fiendtlighet. Det samme har den neo-aristoteliske fremhevingen av *phrônêsis* adskilt fra andre former. Skjelner man tabellens to former for teori analytisk, kan imidlertid teori-kritikken unngå teori-avvisning. *Theôrêsis*-skepsis er forenlig med teoriutvikling av type to (*theôría*). Men samfunnsforskningens hovedstrøm har forlatt både eksperimentalismen og aksjonsforskningen. Ved å begrense seg praktisk og kunnskapsteoretisk til dokumentlesing, ikke-intervenerende observasjon og utspørring, har den forblitt innenfor rammene for en avholdende *theôrêsis*-forskning.

Aristotelismen i AFI-forskningen

Gnoseologiske distinksjoner er viktige for en nyansert og prinsipiell diskusjon. I det resterende gjennomgår jeg *noen* slektskapspunkter mellom aristotelisk filosofi og AFI-forskningen.

Direkte medvirkning og autonomi fremfor indirekte styrerepresentasjon

AFI-forskningen startet på 1960-tallet i tilknytning til diskusjoner om hvordan et økonomisk demokrati kunne styrkes (Anker-Ording, 1965), med en kritisk analyse av indirekte medvirkning for ansatte gjennom styrerepresentasjon. Slik representasjon engasjerte få på en arena hvor bedriftseier- og ledelsessidens privilegerte strukturplassering, oversikt og mestring ville dominere, uten å gjøre mye med hverdagsarbeidsforholdene (Thorsrud og Emery, 1964; Bråten, 1973). Direkte medvirkning og større autonomi i planlegging og utførelse av daglig arbeid ble oppfattet som viktigere. Autonomimålsettingen stikker imidlertid dypere enn en tilfeldig historisk godkjenning gjennom bestemte politiske konstellasjoner. Aristoteles ville neppe, som AFI-forskningen, kalt det «direkte demokrati». Likevel er den direkte medvirkningen og autonomi-bestrebelsene aristoteliske.

Autonomi som evne og mulighet til å tenke og handle selvstendig uten direkte ytre styring eller pålegg, er overordnet mål for etikk og politikk hos Aristoteles. Etikk og politikk dreier seg om å utvikle dyktighet eller dyd hos den enkelte i etikken og tilrettelegging av individuelle og kollektive forutsetninger i politikken. Autonomi er avgjørende for dyktighet både i etikk og politikk og på andre områder. Autonome og kompetente egne vurderinger er nødvendige elementer i enhver profesjonalitet eller kyndighet. Aristoteles krevde profesjonalitet eller dyd også i etikk og politikk. Profesjonalitet *krever* autonomi, og autonomi *krever* bestemte typer tilrettelegging, analysert som del av politikken.

Hos Aristoteles sikrer individuell mestring av *epistêmê* en form for frihet og autonomi som personer uten ikke kan ha. Man kan ikke være autonom uten kompetanse. En *uten* innsikt, forståelse og oversikt, styrt av ubearbeidede, «udannede» følelser, er nødvendigvis vane- og ytrestyrt eller utlevert til krefte-nes spill (heteronom). For den som kan bringe en del av virkeligheten eller et kompetansefelt «på begrep» og språkliggjøre det, utvides mulighetsspekteret for handling, endring og utvikling. Man er mindre heteronomt determinert. En med medisinsk kompetanse kan produsere både helse og uhelse ut fra egne ønsker og vilje. Derfor er Aristoteles' etikk og politikk grunnleggende utdannings-, lærings- og dannelsesorientert, men *også* frigjøringsorientert.

Francis Bacons (1620) berømte tese om kunnskap som makt er basert på skillet i formene 1–4 i tabell 6.2 mellom kunnskapsobjekt og kunnskapssubjekt. Makten ligger hos kunnskapssubjektet, mens objektene i den ytre natur manipuleres og forklares. Av denne grunn er en samfunnsvitenskap modellert på samme måte problematisk. Aristoteles' etikk og politikk baserer seg ikke på dette skillet, men følger tabellens former 5–7. Alle med nødvendige forutsetninger er potensielle medlemmer som skal innvies i et kollegialt eller medborgerlig praksis-, kompetanse- og kunnskaps-fellesskap. *Delt* generell kunnskap og kompetanse er nødvendig, men ikke tilstrekkelig. Aristoteles krever også *phrónêsis* eller praktisk klokskap i etikk og politikk – dvs. en konkret vurdering av hver sak og avgjørelse i kontekst – for å velge riktig og perfeksjonere en handling. Slike vurderinger krever selvstendig evne til å velge rett handling til rett tid, overfor rette vedkommende, på rett måte, av riktige grunner osv.

Den franske revolusjonens slagord, «frihet, likhet, brorskap», sammenfaller med kravene til et medborgerfellesskap i Aristoteles' *Nikomakiske Etikk* (1134a-25-1135a5). Aristoteles hevder riktignok at et politisk fellesskap per definisjon består av medborgere som er *reelt* frie og likeverdige, ikke bare

formelt eller nominelt. Medborgerskap krever autonomi og frihet «begge veier». Medborgere må sikres reell frihet og autonomi, hvis ikke reduseres de til slaver av makthavere og styрere. Samtidig er bare de som har eller har mulighet for å oppnå reell autonomi og frihet, kvalifisert som medborgere⁹.

Det er forbilder fra kollegialiteten i håndverks- og profesjonsfellesskap – *praxis*-fellesskap som fagfellesskap – som styrer Aristoteles' tanker om medborgerskap eller politikk. Aristoteles krever aktiv og direkte medvirkning fra alle medborgere på tilsvarende måte som lærling- eller mestermedlemskap i et yrke eller en profesjon er absurd uten faktisk mestring som middel og mål, dvs. aktiv og direkte medvirkning gjennom øvelse, veiledning og kritisk dialog. Slik krever også medborgerskap etisk og politisk «dyd» eller dyktighet. Dyktighet er umulig uten autonomi, dvs. selvstendig innsikt, vurderingsevne og myndighet. For å oppnå innsikt og forståelse må man erverve seg praktisk deltakererfaring (*empeiria*) (EN1181a20–24, 1179a19–23, 1094b28–1095a4). For å skjelne og vurdere adekvat må man delta i de relevante aktivitetene og være underveis på *praxis*-veien (Pol1340b22–26, b36–40, 1282a5–7). Derfor var direkte og aktiv medvirkning en forutsetning for medborgerskap. Representativt demokrati var en anomali uten plass i dette tankeuniverset. Det var også medborgerskap for inkompetente, dvs. personer uten etisk eller politisk kompetanse. For Aristoteles var imidlertid flertallsavgjørelser blant kvalifiserte en selvfølge (Pol1290a30–34, 1294a12–15).

I *Politikken* understreker Aristoteles muligheten for å samle perspektiver gjennom en form for dialogkonferanse «*avant la lettre*» som en *løsning* av politikk-teoretiske vanskeligheter. En mønstring av kollektiv kompetanse vil ifølge argumentet overgå hva noen enkeltperson kan oppvise når det gjelder kvalitets-sikring, uansett dyktighet (1281a39–1282a42, cf. 1281a40–42, cf. Keyt, 2005; Ober, 2005). Aristoteles foreslår dette for kollegiale fellesskap (Pol1281b38–1282a7), men også i møter mellom produsenter og brukere (Pol1282a15–23).

Dialogisk tilnærming

AFI-forskningens dialogbegrep og dialogens betydning må forstås på bakgrunn av følgende: For det første forhandlingstradisjonen mellom

9 Mange kunnskapsteoretiske og etisk-politiske nyanser kan ikke forfølges. Kvinners og såkalte «naturlige slavers» forutsetninger kommer alltid opp. Diskusjonen henvises til Eikeland (2008b).

arbeidslivets parter institusjonalisert gjennom Hovedavtalen mellom LO og NAF fra 1935, befestet gjennom tilleggsavtale 1 om bedriftsutvikling fra 1982. Dialogens betydning må også forstås på bakgrunn av faseutviklingen i AFI-forskningen. Gjennom utviklingen fra forskerutformede eksperimenter i Samarbeidsforsøkene via partisipativ design og dialogkonferanser rykket den erfaringsbaserte dialogen mellom «stakeholders» i en organisasjon stadig mer i sentrum. Den overtok gradvis de spesialiserte og arbeidsdelte forskernes oppgaver. Skiftet ble imidlertid ikke tilstrekkelig innreflektert i AFI-forskningens selvforståelse. Vendingen innebar *mer* enn en dialog mellom arbeidsdelte forskere og «innfødte» som i aksjonsforskningsmodell 3. Arbeidsdelingen rokkes. Habermas' (1981) og Apels (1973) teorier om «ideell kommunikasjon» og «transcendentale kommunikasjonsfellesskap» som Habermas (1973:81) selv oppfattet som dialogiske, ble hentet inn av Gustavsen i samarbeid med Ragnvald Kalleberg ved UiO. Distinksjonene mellom kritisk, innsiktskapende dialog, deliberasjon, retorikk og forhandling ble likevel ikke tydeliggjort. Som påpekt i Eikeland (1997:382f.) er distinksjonene utydelige også hos Habermas. De har forblitt sammenblandet i AFI-forskningens begrep om «demokratisk dialog» (Gustavsen, 1985; Eikeland, 1995). Det radikale potensialet i AFI-forskningen er derfor uforløst.

Utviklingen av «partisipativ design» og dialogkonferanseformen rettet også oppmerksomhet mot nødvendigheten av organisert tid og sted til utviklingsarbeid. Ledig tid er nødvendig for å reflektere og bearbeide praktisk erfaring språklig og intellektuelt gjennom dialog. I den videre nyanseringen og utviklingen ble innsiktene fra Platon og Aristoteles viktige. Nødvendigheten av beskyttede frirom for reflekterende dialog – dialogiske fora – var allerede tematisert hos disse. *Skholê*, ordet som i alle europeiske språk ble til «skole», stedet for *didaktisk* undervisning og læring, betyr opprinnelig avlastet tid, fri fra nødvendighetsarbeid. Det var tiden og stedet for kritisk, reflekterende dialog. Denne erkjennelsen var viktig for etableringen av begrepet «utviklingsorganisasjon» i 1987.

Platon og Sokrates har fått «opphavsrett» til dialog. Eikeland (1997, 2008b) viser at Aristoteles også var dialektiker. Filosofien som virksomhet representerer hos alle tre en ikke-didaktisk, dialogisk form for utforskning og læring som har vært «hjemløs» i ettertiden uten noe tildelt institusjonelt rom, slik didaktikken har hatt i skolevesenet og retorikken i domstolene og folkeforsamlingene. Der AFI-forskningen stoppet opp teoretisk i begrepet «demokratisk

dialog» som en uavklart sammenføyning av norsk forhandlingstradisjon og begreper om «ideell kommunikasjon», er den antikke dialogfilosofien mer nyansert. Det blir klarere gjennom *negativ* avgrensing av begrepet. Moderne dialogbegreper inkluderer mye som *ikke* er inkludert i den antikke dialogfilosofien¹⁰. Dialog er *ikke*:

1. *Retorikk* for å vinne tilslutning, overtale eller forføre til handling eller beslutning.
2. *Ordstrid* eller debatt (eristikk, polemikk) for å seire eller vinne.
3. *Deliberasjon* (*boúleusis*) som overveielse, rådslagning eller refleksjon i handling (Schön, 1983) for å gjøre gode handlingsvalg og stake ut en vei, hvor profesjonelle rammer, mål eller prinsipper er gitt, kalt *phrónêsis* innenfor etikk og politikk.
4. *Didaktikk* som belæring, undervisning eller instruksjon med glidende overganger til mesterlæringstradisjonens «*eisagogiske*» innføringsamtaler.
5. Anvendt formal *slutningslære* (alle pattedyr er dødelige, alle mennesker er pattedyr, Sokrates er et menneske, altså er han dødelig).
6. *Vekkestale* eller protreptisk, diatribisk tale, vanlig blant antikkens omvandrende kyniske filosofer.
7. *Forhandlinger* som kompromisser eller «bytte» ut fra makt, systemiske interesser o.l. (*negotiate* fra latinens *nec-otium* og greskens *askholía*. Begge betyr «uten fri tid» = «busyness»).
8. *Trøstesnakk*, *koseprat* o.l. Dialog er ikke bare en snill eller «god samtale» med beroligende hensikt og effekt.
9. *Intervju* for å kartlegge meninger eller egenskaper hos intervjuede.

Hva er så filosofiens begrep om dialog, *positivt* definert? Platon anser individuell tenkning som dialogisk. Dialogen er ikke *nødvendigvis* en samtale. Dialog eller dialektikk er snarere en *måte* å tenke eller samtale kritisk på *gjennom talen* og ordenes meningsinnhold. Dialogen er utforskende og utprøvende uten gitte standpunkter, valg, «rett lære» eller bestemte konklusjoner å forsvare, med utgangspunkt i praktisk, personlig livserfaring, øvelse og utprøving. Den er åpen, forsøker å *vise* frem fenomenologisk, men samtidig kritisk. «Kritisk» betyr «skjelnende» på grunnlag av innøvet erfaring eller kompetanse

---

¹⁰ Listen over hva dialog *ikke* er, har vært utgangspunkt for mine forelesninger om dialog de siste 25 årene.

(*empeiria*). En dialog utforsker enkeltpersoners og praksisfellesskaps språkbruk kritisk. Egne og andres meninger (*doxa*) settes på prøve (Protagoras, 348). Dialogen er induktiv og beveger seg fenomenologisk «nedenfra-og-opp» fra spontane meninger eller *doxa*, dvs. *fra* det som i Aristoteles' terminologi er «først-for-oss» *til* «det-som-er-sist-for-oss», men «først-ut-fra-sakens-natur».

Hos Aristoteles er det dialogiske definert som komplementært forskjellig fra det didaktiske og en mer formal argumentasjon. I et formalt deduktivt argument må ordenes mening (logiske konstanter og variable) holdes entydig gjennom premisser og konklusjon. Slik resonnering er derfor ukritisk. En dialog resonnerer imidlertid ikke formalistisk (s sofistisk) med gitt meningsinnhold. Ifølge Aristoteles (Eikeland, 1997: 165ff.) søker man *sammen* etter:

1. Selvmotigelser i ting som sies eller hevdes.
2. Premisser, forutsetninger eller underforståtheter for resonnementer som må artikuleres.
3. Forskjeller i ords betydninger ut fra bruk.
4. Forskjeller i ting som synes like.
5. Likheter i ting som synes forskjellige.
6. Noes definisjon / avgrensning fra annet.
7. Vesentlige, særegne og tilfeldige egenskaper ved ting.

Målet er å artikulere, avklare og gi form til personlige og praktisk «mønstrede» erfaringer (*empeiria*) og *habitus* (*héxis*) gjennom erfaringsdannelse for så å teste disse underveis *fra* nybegynner *til* virtuos, *fra* taus *til* artikulert kunnskap og *fra* tilfeldige «meninger» eller *doxa til* velbegrunnet, saksadekvat innsikt: *epistêmê* eller *theória*.

Dialog og organisert ledig tid (*skholê*) – etablering av refleksjonsfellesskap – i arbeids- eller praksisfellesskap er avgjørende for å institusjonalisere aksjonsforskning, aksjonslæring og utvikling av individuell og kollektiv dyd. Det samme er systematiseringen av aksjonsforskningens mest karakteristiske trekk, nemlig *gjentatte* læringsspiraler i vekslning mellom arbeidsorganisert handling og utviklingsorganisert refleksjon. Læringsspiralene finner man ansatser til hos Aristoteles, men tydeligere i de første århundrene f.Kr. og e.Kr. hvor *ekkoet* tas videre i kristendommens «læringsspiral» gjennom fristelse (*peirasmós*), synd (*hamartía*), anger (*metánoia*) og tilgivelse (*aphesis, apólusis*) (Eikeland, 1997:467ff.).

Avslutning

Artikkelen har presentert et betydelig slektskap mellom Aristoteles og aksjonsforskningen. Sentrale begreper i AFI-forskningen har aristoteliske motstykker. Det gjelder «direkte medvirkning» og «brukermedvirkning», «autonomi», «praktisk erfaring» og «praksis» som grunnlag for kunnskap og tenkning, «oppgaveorientering», en «dialogisk» tilnærming til læring, forskning og kunnskapsutvikling, «frirom» som refleksjonsrom, samt betydningen av forsknings- eller læringsspiraler gjennom fortløpende vekslning mellom handling og refleksjon. Bare noen er diskutert. Det er antydning hvordan aksjonsforskning er videreutviklet til *praxis*-forskning ved hjelp av distinksjoner mellom kunnskapsbegreper og bruk av «grammatikk» som paradigme for den grunnleggende teoriforståelsen. Den viktigste påpekningen i forhold til «neo-aristotelismens» ensidige vekt på «*phrónêsis*», er at betydningen av Aristoteles' dialektiske, teoriutviklende filosofi blir borte.

Avslutningsvis gjentar jeg Eikeland og Nicolinis (2011) etterlysning etter bidrag i kvadrant 4 i tabell 6.3, hvor kunnskapsformer fra tabell 6.2 er «omsatt» til moderne forskningstilnærminger.

Mange «vender seg mot praksis» i profesjons- og organisasjonsforskningen for tiden. Få gjør vendingen til mer enn et skifte av *theôrêsis*-teori eller en vending til det «nyttige». Til tross for årtier med metodediskusjoner, har verken naturvitenskapelig inspirert eller kvalitativ, fortolkende samfunnsforskning

Tabell 6.3

Tabell 3 Forskere eller kunnskapers relasjon til teori og praksis som studeres.		INTERESSE	
		<i>Bredt praktisk</i> Mål: iverksette handling, forandring og forbedring	<i>Bredt teoretisk</i> Mål: vinne innsikt, forståelse og forklaring
UTSIKTPUNKT	<i>Ovenfra og utenfra</i> Fra en posisjon utenfra angjeldende handling	1 Spesialiserte teknikker/ anvendt forskning. Anvendelse av etablert teori eller konvensjonelle forskningsmetoder for «praktiske» formål (surveys, PBL, etc.) [tékhñê]	2 "Normal science" (både forklarende og fortolkende tilnærminger) [theôrêsis]
	<i>Nedenfra og innenfra</i> Fra en posisjon innfelt i angjeldende praksis	3 Overveielser (boulêuseis) for å tilpasse / perfeksjonere handling [phrónêsis / praxis ₂]	4 Immanent kritisk dialog / basert på praktisk erfaring (empeiria) for å artikulere handlingsmønstre, kompetanseformer, dyd- dyktighet [theoria / praxis,]

tatt inn over seg at «vitenskapelighet» må være *helt* annerledes – teoretisk, metodisk, organisatorisk og institusjonelt – i studier og utforskning av kultur, samfunn og menneskeskapte virkeligheter enn i disipliner som fysikk og astronomi. I disse er forskerne virkelig «de første og eneste menneskene» som gjennom spesialinstrumenter og -metoder i laboratorier og observatorier konfronteres med mikro- eller makrokosmiske virkeligheter utilgjengelig for andre.

Analoge modeller for menneskefagene dømmer imidlertid forskerne til en rolle som «de siste menneskene». Sosialantropologiens «innfødte» har alltid allerede vært der med sin kultur, sine institusjoner og praksisformer, sitt språk og sine fortolkninger før forskerne ankommer på midlertidige besøk. Derfor er det problematiske forholdet mellom «*knower and known*» og mellom «deltakar og tilskodar» (Skjervheim, 1959; Winch, 1958) fortsatt *akutt* til stede, selv i «post-positivistiske» forskningsretninger (Eikeland, 2006). Frykten for «*to go native*» er sterk og styrende, metodologisk og institusjonelt. Mange validitets- og reliabilitetsproblemer i samfunnsforskningen, slik f.eks. Alvesson og Skoldberg (2009) drøfter dem, har imidlertid sin grunn i dette forholdet og det man kan kalle «*othering-effects*» (Eikeland, 2006b). Evnen og viljen til å gjøre ting annerledes – praktisk, metodisk, organisatorisk, institusjonelt – er likevel svak. Konsekvensene av «dobbelthmeneutikken» Giddens (1976) påpekte, er ikke utforsket teoretisk og enda mindre trukket i praksis. Samfunnsforskningen foregår fortsatt – uansett metodevalg eller kunnskapsteoretisk «ståsted» – ved å besøke «virkeligheten», «de innfødte» eller praktikerne midlertidig «der ute» for å samle «empiri» eller «data».

Dagens empiriske samfunnsforskning er i ferd med å bli et kartleggende eller «monitorerende» byråkratisk underbruk for offentlige og private styringsbehov, mens teoretisk samfunnsforskning mangler praktisk fotfeste¹¹. Aksjonsforskningen kan imidlertid utvikles som aristotelisk *praxis*-forskning i forlengelsen av hva Mills (1959) i sin tid kalte «sosiologisk fantasi» (Negt, 1975).

---

11 For empirisk samfunnsforskning som styringsinstrument (Negt, 1974; Foucault, 1977). „Die Geschichte der Soziologie beginnt mit der Trennung von Gesellschaft und Staat“, Jonas (1968:15).

Litteratur

- Alvesson, M. & K. Skoldberg (2009). *Reflexive Methodology: New Vistas for Qualitative Research*. 2. ed. London: Sage Publications.
- Anker-Ording, A. (1965). *Bedriftsdemokrati: eiendomsretten og grunnloven*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Antonacopoulou, E. (2010). Making the business school more «critical»: reflective critique based on phronesis as a foundation for impact. *British Journal of Management*, Vol. 21, 6-25.
- Apel, K.O. (1973). *Transformation der Philosophie, Band I: Sprachanalytik, Semiotik, Hermeneutik, Band II: Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Arendt, H. (1958). *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Aristotle. *Loeb Classical Library*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Prior Analytics (APr)
- Posterior Analytics (APo)
- Politics (Pol)
- Nicomachean Ethics (EN)
- Eudemian Ethics (EE)
- Magna Moralia (MM)
- Metaphysics (Metaph)
- Rhetoric (Rh)
- Bacon, F. (1620). *The New Organon*. Indianapolis: Bobbs-Merrill Educational Publ. 1960.
- Blichfeldt, J.F.; R.Haugen & H.Jangård (1979). *Mot en ny skoleorganisasjon – Studier i organisasjonsforandring i videregående skoler*. Oslo: Tanum.
- Bodéüs, R (1993). *The Political Dimensions of Aristotle's Ethics*. Albany, N.Y.: State University of New York Press.
- Bourdieu, P. (1980). *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Brox, O. (1990). *Praktisk samfunnsvitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bråten, S. (1973). Model Monopoly and Communication: Systems Theoretical Notes on Democratization. *Acta Sociologica*, Vol. 16(2) 98–107.
- Carr, W. (2006). Philosophy, Methodology and Action Research. *Journal of Philosophy of Education*, Vol. 40 (4) 421–435.
- Cook, T.D. & D.T. Campbell (1979). *Quasi-Experimentation – Design & Analysis Issues for Field Settings*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Corey, S.M. (1953). *Action Research to improve school practices*. New York: Teachers College Columbia University.
- Dewey, J. (1938). *Erfaring og opdragelse*. Oslo & København: Dreyers Forlag / Christian Ejlers' Forlag, 1974.
- Dreyfus, H.L. & S.E. Dreyfus (1986). *Mind over Machine --The Power of Human Intuition and Expertise in the Era of the Computer*. Oxford: Basil Blackwell.

- Eikeland, O. (1985). H.W. Smith og jakten på den skjulte mening eller: the actual meaning of triangulation. I Østerberg, D. & P. Otnes (red.), *Sosiologisk Årbok 1985*, s. 173–208. Oslo: Institutt for Sosiologi, UiO.
- Eikeland, O. (1995). Aksjonsforskningens horisonter – et forsøk på å se lenger enn til sin egen nesetipp I Eikeland, O. & H.D. Finsrud (red.), *Research in Action – Forskning og handling; Søkelys på aksjonsforskning*. AFIs skriftserie nr. 1, s. 211–268. Oslo: AFI.
- Eikeland, O. (1997). *Erfaring, dialogikk og politikk – Den antikke dialogfilosofiens betydning for rekonstruksjonen av moderne empirisk samfunnsvitenskap. Et begrephistorisk og filosofisk bidrag*, 3.utgave. Oslo: Universitetsforlaget. (1. utgave, AFI 1990, 2. utgave, AFI 1992)
- Eikeland, O. (1998). Anamnesis - dialogisk erindringsarbeid som empirisk forskningsmetode. I Eikeland, O. & K. Fossetøl (red.), *Kunnskapsproduksjon i endring – nye erfarings- og organisasjonsformer, AFIs skriftserie nr. 4*, s. 95-136. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet.
- Eikeland, O. (2006a). *The Validity of Action Research – Validity in Action Research*. I Aagaard Nielsen, K. & L. Svensson, Lennart (red.), *Action and Interactive Research – Beyond Theory and Practice*, s. 193-240. Shaker Publishing: Maastricht and Aachen.
- Eikeland, O. (2006b). Condensing Ethics and Action Research – Extended Review Essay. *Action Research Journal*, Vol. 4(1) 37–47.
- Eikeland, O. (2007). Why should Mainstream Social Researchers be Interested in Action Research? *International Journal of Action Research*, Vol 3(1–2) 38–64.
- Eikeland, O. (2008a). Beyond the Oikos – Pólis Divide? Historical Transformations of the Private–Public Relationship, and Current Work Life Developments. I Berg, A.M. and O. Eikeland (red.), *Action Research and Organization Theory*, s. 23–60. Frankfurt a.M: Peter Lang Publishers.
- Eikeland, O. (2008b). *The Ways of Aristotle – Aristotelian Phrónêsis, Aristotelian Philosophy of Dialogue, and Action Research*. Bern: Peter Lang Publishers.
- Eikeland, Olav (2012a). Action Research and Organisational Learning – A Norwegian Approach to Doing Action Research in Complex Organisations. *Educational Action Research Journal*, Vol 20 (2), 267–290, June 2012.
- Eikeland, O. (2012b). Action Research; Applied Research, Intervention Research, Collaborative Research, Practitioner Research, or Praxis Research? *International Journal of Action Research*, 8 (1), 9–44.
- Eikeland, O. (2013). Bricolage? En kunnskapsteoretisk drøfting av utviklingsarbeidets former og egenart. I Bjørke, G., H. Jarning & O. Eikeland (red.), *Ny praksis – ny kunnskap. Om utviklingsarbeid som sjanger*, s. 373–398. Oslo: ABM media.
- Eikeland, O. (2015). Om det allmenne ved yrkespedagogikken. I Eikeland, O., H. Hiim & E. Schwencke (red.), *Yrkespedagpgiske perspektiver*, s. 13–32. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Eikeland, Olav (2016). Cosmópolis or Koinópolis? I Papastephanou, M. (red.), *Cosmopolitanism: educational, philosophical and historical perspectives*, s. 21–46. Dordrecht: Springer International Publishing,

- Eikeland, O. & A.M. Berg (1997). *Medvirkningsbasert organisasjonslæring og utviklingsarbeid i kommunene*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Eikeland, O. & D. Nicolini (2011). Turning practically – broadening the horizon. Introduction to the Special Issue of Journal of Organizational Change Management. *Journal of Organizational Change Management*, Vol. 24(2) 164–174.
- Engelstad, P.H. & R. Haugen (1979). *S kekonferansen “Skjervøy i går, i dag og i morgen”*. Rapport om bakgrunn, forberedelser, forløp og resultater fra en lokalsamfunnskonferanse. Oslo: Arbeidspsykologisk Institutt.
- Ferrarin, A. (2001). *Hegel and Aristotle*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Flyvbjerg, B. (2001). *Making Social Science Matter – Why social inquiry fails and how it can succeed again*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foucault, M. (1977). *Det Moderne Fengesels Historie*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Gibbs, P. (red.) (2013). *Learning, Work and Practice: New Understandings*. Dordrecht: Springer.
- Giddens, A. (1976). *New Rules of Sociological Method*. San Francisco: HarperCollins Publishers.
- Gustavsen, B. (1976). *Aktionsforskning*. Rapporter nr. 13. Stockholm: Psykologiska Institutionen, Stockholms Universitet.
- Gustavsen, B. (1983). The Norwegian Work environment reform: the transition from general principles to workplace action. I Crouch, C. & F. Heller (red.), *International Yearbook of Organizational Democracy*, Vol. 1: *Organizational Democracy and Political Processes*, s. 545–564. Chichester: John Wiley & Sons.
- Gustavsen, B. (1985). Workplace reform and democratic dialogue. *Economic and Industrial Democracy*, Vol. 6(4) 461–480.
- Gustavsen, B. & P.H. Engelstad (1986). The Design of Conferences and the Evolving Role of Democratic Dialogue in Changing Working Life. *Human Relations*, Vol. 39 (2) 101–116.
- Gustavsen, B. &  . Pålshaugen (2015). How to succeed in action research without really acting: tracing the development of action research to constructionist practice in organizational work life. I Bradbury, H. (red.), *The Sage Handbook of Action Research*, Third Edition, s. 409–416. Los Angeles: Sage Pub.
- Gutschker, T. (2002). *Aristotelische Diskurse – Aristoteles in der politischen Philosophie des 20. Jahrhunderts*. Stuttgart: Verlag J.B. Metzler.
- Habermas, J. (1971). *Theorie und Praxis --Sozialphilosophische Studien*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1973). *Erkenntnis und Interesse*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns, Bd. I & II*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Hacker, P.M.S. (2007). *Human Nature: The Categorical Framework*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Hacking, I. (1983). *Representing and Intervening – Introductory topics in the philosophy of natural science*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Haugen, R. (1984). *Søkekonferanser som organisering av metalæring i sosiale systemer*. AI-DOK 10/84 Oslo: Arbeidspsykologisk Institutt.
- Hempel, C.G. (1966). *Philosophy of Natural Science*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall Inc.
- Horkheimer, M. (1937). Tradisjonell og kritisk teori. I Kalleberg, R. (red.), *Kritisk teori – Horkheimer, Marcuse, Adorno, Habermas*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1970.
- Janich, P., J. Mittelstrass & F. Kambartel (1974). *Wissenschaftstheorie Als Wissenschaftskritik*. Frankfurt am Main: Aspekte Verlag.
- Jonsen, A.R. & S.Toulmin (1988). *The Abuse of Casuistry – A History of Moral Reasoning*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Kemmis, S. (2012). Phronesis, Experience, and the Primacy of Praxis. I Kinsella & Pitman (2012). s. 147–161.
- Kemmis, S. & T.J. Smith (red.) (2007). *Enabling Praxis: Challenges for Education*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Keyt, D. (2005). Aristotle and Anarchism. I Kraut, R. & S.Skultety (red.), *Aristotle's Politics – Critical Essays*, s. 203–222. Lanham: Rowman and Littlefield Publishers.
- Kinsella, E.A. & A. Pitman (red.) (2012). *Phronesis as Professional Knowledge: Practical Wisdom in the Professions*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Klev, R. og M. Levin (2009). *Forandring som praksis: endringsledelse gjennom læring og utvikling*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Klosko, G. (1986). *The Development of Plato's Political Theory*. New York & London: Methuen.
- Lave, J. & Wenger, E. (1991). *Situated Learning – Legitimate peripheral participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levin, M. (2006). Action Research in Norway. I Nielsen, K.Aa & L. Svensson (red.), *Action Research and Interactive Research – Beyond practice and theory*, s. 170–178. Maastricht: Shaker Publishing.
- Marshall, J. (2016). *First Person Action Research*. London: Sage Publications.
- Mathisen, W.C. (1989). *Mellom akademia og marked – Styring av forskning i instituttsektoren*. Melding 1989:2. Oslo: NAVFs utredningsinstitutt.
- McCarthy, G.E. (red.) (1992). *Marx and Aristotle: Nineteenth-century German Social Theory and Classical Antiquity*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Mills, C.W. (1959). *The Sociological Imagination*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Negt, O. (1974). *Die Konstituierung der Soziologie zur Ordnungswissenschaft – Strukturbeziehungen zwischen den Gesellschaftslehren Comtes und Hegels*. Frankfurt & Köln: Europäische Verlagsanstalt.
- Negt, O. (1975). *Sociologisk fantasi og eksemplarisk indlæring – Til teori og praksis i arbejderuddannelsen*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Nonaka, I., R. Chia, R. Holt & V. Peltokorpi (2014). Wisdom, Management and Organization. *Management Learning*, Vol. 45(4) 365–376.
- Norges Offentlige Utredninger. 2010. NOU2010:1. *Medvirkning og medbestemmelse i arbeidslivet*. Oslo: Norges Offentlige Utredninger.

- Ober, J. (2005). Aristotle's Natural Democracy. I Kraut, R. & S. Skultety (red.), *Aristotle's Politics – Critical Essays*, s. 223-243, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Platon, Loeb Classical Library
Theaitetos
Protagoras
- Polanyi, M. (1966). *The Tacit Dimension*. Gloucester, Mass: Peter Smith, 1983.
- Rönnerman, K., E.M. Furu, P. Salo (2008). *Nurturing Praxis*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Schön, D.A. (1983). *The Reflective Practitioner – How Professionals Think in Action*. New York: Basic Books Inc.
- Schwandt, T. (2002). *Evaluation Practice Reconsidered*. New York: Peter Lang.
- Sgarbi, M. (2016). *Kant and Aristotle: Epistemology, Logic, and Method*. Albany, NY: SUNY Press
- Shotter, J. (2011). Knowledge in transition. The role of prospective, descriptive concepts in a practice-situated, hermeneutical-phronetic social science. *Management Learning*, Vol. 43(3) 245–260.
- Shotter, J. & H. Tsoukas (2014a). In Search of Phronesis: Leadership and the Art of Judgement. *Academy of Management Learning & Education*, Vol. 13 (2) 224–243.
- Shotter, J. & H. Tsoukas (2014b). Performing phronesis: On the Way to Engaged Judgement. *Management Learning*, Vol. 45(4) 377–396.
- Skjervheim, H (1959). *Objektivismen og studiet av mennesket*, Norsk utgave. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1974.
- Spijlkavik, Ø. (1995). Applied research or action research? I Eikeland, O. & H.D. Finsrud (red.), *Research in Action – Forskning og handling: Søkelys på aksjonsforskning*, s. 269–296. AFIs skriftserie nr. 1. Oslo: AFI.
- Svare, H. (2010). Socratic dialogue and narrative theory. I Brune J.P, H. Gronke, D. Krohn (red.), *The challenge of dialogue – Socratic dialogue and other forms of dialogue in different political systems and cultures*, s. 63–72. Berlin: Lit Verlag.
- Svensson, L. et al. (2002). *Interaktiv forskning – för utveckling av teori och praktik*. Arbetsliv i omvandling 2002:7. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Sørensen, Aa. B. et al. (1992). *Evaluering av norsk arbeidslivs- og aksjonsforskning*. Oslo: Norges råd for anvendt samfunnsforskning.
- Thorsrud, E. og F.E. Emery med E. Trist (1964). *Industrielt Demokrati – Representasjon på styreplan i bedriftene?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Wallace, W.A. (1991). *Galileo, the Jesuits, and the Medieval Aristotle*. London & New York: Routledge.
- Wallace, W.A. (red.) (1986). *Reinterpreting Galileo*. Washington D.C.: The Catholic University of America Press.
- Winch, P. (1958). *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*. London: Routledge & Kegan Paul.